

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірка статей

випуск 3

Харків ХДІК 1993

В. А. Маркова

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ В УКРАЇНІ /1920-1930 рр./

Питання бібліотечного обслуговування національних меншостей в Україні у 1920-1930 рр. є складним, недостатньо висвітленим. Розгляд його здійснюється у контексті національно-культурних процесів, що проходили в Україні в цей період. Характерною особливістю цього періоду є державна політика, направлена на задоволення національно-культурних, мовних та інших інтересів як українського, так і інонаціонального населення. За короткий час здійснення цієї політики сталися суттєві зміни як у сфері міжнаціональних відносин і розвитку національних культур, так і бібліотечного обслуговування національних меншостей в Україні.

Постановою ВУЦВК і РНК УСРР "Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови" 1 серпня 1923 р. "мови всіх національностей, що є на території України, проголошуються рівноправними" /2, с.106/. У 1924 р. "...з метою розвитку і закріплення мирного співмешкання і братнього співробітництва всіх національностей, що живуть на території УСРР, і широкого сприяння матеріальному і культурному розвитку національних меншостей при Всеукраїнському Виконавчому комітетові організовується Центральна комісія в справах національних меншостей" /3, с.113/.

За даними перепису населення України в 1926 р. на її території проживало 80% українців, 9,2% росіян, 5,4% євреїв, 1,6% поляків, 1,4% німців, а також греки, болгар, татари та представники інших народів /13, с.93/. А серед міських жителів національні меншості становили 52,8% /15, с.53/.

Ще з 1923 р. з урахуванням національного складу населення розпочалась робота по створенню окремих національних адміністративно-територіальних одиниць. В 1929 р. у республіці вже функціонувало 24 районні, 106 селищних і 1087 сільських національних Рад. У 1924 р. у складі України була утворена автономна Молдавська республіка /13, с.96/.

Це сприяло розвитку мережі освітніх та культурно-просвітніх закладів, розрахованих на потреби національних меншостей. Мережа освітніх установ поряд зі школами включала середні спеціальні та вищі навчальні заклади. Мовами національних меншостей велась робота клубів, театрів, розвивалась видавнича справа.

У 20-ті - на початку 30-х рр. в Україні було створено необхідні умови і для розвитку бібліотечної справи на національному ґрунті. Саме в цей час була вперше створена система бібліотечного обслуговування національних меншостей, що охоплювала всі верстви населення. Структурно вона складалась з таких підсистем:

1/ спеціальних бібліотек /масових і наукових/, що працювали мовами національних меншостей;

2/ відділів бібліотек, створених за мовною ознакою;

3/ бібліотек, що поряд з українським населенням здійснювали диференційоване обслуговування національних меншостей.

Спільним для всіх бібліотек системи була наявність у їхніх фондах видань національних меншостей.

За результатами Всесоюзного бібліотечного перепису в 1934 р. в Україні налічувалось 316 масових бібліотек /бібліотеки Наркомунпросвіти, бібліотеки профспілок, бібліотеки національних клубів та інших організацій/, які працювали мовами національних меншостей /за винятком російської/. З них: 96 єврейських, 84 німецьких, 78 молдавських, 43 польських, 6 грецьких, 3 татарських, 3 болгарських, а також вірменська, китайська і латиська /7, с.202-204/. Кількісний склад бібліотек та їх розподіл за областями майже цілком збігався зі складом та розселенням національних меншостей на території України.

Найкрупнішими бібліотеками масового користування на той час були Центральна Єврейська бібліотека ім.В.Вінченського, заснована на початку 20-х рр. під час реорганізації декількох бібліотек /у 1928 р. фонд - 43459 прим., кількість читачів - 2571/ та Центральна Польська державна бібліотека, заснована в 1924 р. /фонд - 29539 прим., кількість читачів - 1022/. Головними напрямками роботи зазначених бібліотек було: створення відповідного книжкового фонду для обслуговування читачів певних національних груп; збирання всіх видань відповідною мовою;

обслуговування читачів як у бібліотеці, так і поза нею за допомогою пересувних бібліотек та колективного абонементу /в Центральній Польській державній бібліотеці їх налічувалось 2500/; методична допомога в організації бібліотечної роботи серед польського та єврейського населення на всій території України; бібліографічна робота. Читачі цих бібліотек мали високий освітній рівень. Так, в Єврейській бібліотеці 58,8% читачів мали середню та вищу освіту. При бібліотеці також діяв дитячий відділ, тому серед читачів 41,3% - учні /12, с. 101/.

В Україні функціонували наукові бібліотеки національних меншостей. У 1923 р. в Одесі була створена Одеська Єврейська Академічна бібліотека ім. Менделе Мойхер Сфорім, яка на початку 20-х років була найкрупнішим книгозбиранням єврейської літератури на Україні /у 1924 р. її фонд налічував 25 тис. прим. / /19, с. 110/. У 1927 р. було засновано бібліотеку Науково-дослідного Інституту Єврейської пролетарської культури Всеукраїнської Академії наук /фонд - 151,6 тис. прим. / /6, с. 268/, а в 1931 р. - бібліотеку Науково-дослідного Інституту Польської пролетарської культури Всеукраїнської Академії наук /фонд - 23,8 тис. прим. / /6, с. 270/. З 1929 р. функціонувала бібліотека Єврейського сільськогосподарського Інституту /фонд - 20,1 тис. прим. / /6, с. 278/, а 1930 р. - бібліотека Польського педагогічного Інституту /фонд - 36,4 тис. прим. / /6, с. 274/, з 1934 р. - бібліотека Німецького педагогічного Інституту.

Фонди бібліотек національних меншостей складались з видань відповідними мовами, а також українською, російською та іноземними мовами. Загалом по Україні видання мовами національних меншостей у фондах цих бібліотек складали близько половини. Однак у кожній окремій бібліотеці співвідношення видань за мовами відрізнялось. Це зумовлено низкою об'єктивних причин: рівнем розвитку книговидавництва мовою певної національної групи, можливість придбання книг за кордоном та ін. Значну частину фондів складали видання російською мовою. Загалом у бібліотеках України книги мовами національних меншостей становили 3,2% загального обсягу їхніх фондів, що було недостатньо для задоволення потреб читачів /15, с. 61 /.

Фонди бібліотек по обслуговуванню національних меншостей утворювались через об'єднання книжкових зібрань кількох бібліотек і передачу у їхні фонди видань з фондів інших бібліотек та приватних осіб. Але ці засоби фондопостачання стосувались, насамперед, дореволюційних видань. Якщо в 20-ті рр. вони інтенсивно використовувались читачами, то вже в 30-ті рр. визнавались як "класово ворожі", вилучались з основного фонду і передавались на спеціальне зберігання, а інколи і зовсім знищувались.

У той час особливо гостро постало питання про друкування ідеологічно витриманої літератури та розвиток книговидавничої справи. В 1929 р. спостерігалось зростання видань мовами національних меншостей. В загальному обсязі видавничої продукції вони становили 4,8% /5, с.450/. В 20-ті рр. їх виданням і розповсюдженням займались такі спеціалізовані видавництва, як "Культур-Ліга" /єврейською мовою/ та "Трубуна на Україна" /польською мовою/. Якщо в 1923-1924 рр. у "Культур-лізі" було видано лише 22 назви книг тиражем 162,25 тис. прим., то в 1925-26 рр. їх кількість відповідно зросла до 60 назв і 415,05 тис. прим. /II, с.41/. Крім спеціалізованих видавництв продукцію мовами національних меншостей видавали Державне видавництво України, "Книгоспілка" та ін. Зростання випуску такої літератури сприяло відкриття в Україні в 1926 р. філіалу Центрального видавництва народів СРСР. У 1928 р. тільки цим видавництвом було випущено 219 найменувань різноманітної літератури, в 1930 - 419. Тираж видань за той же період зріс утричі /15, с.60/. На початку 30-х рр. у зв'язку з реорганізацією видавничої справи на Україні було утворено Державне видавництво національних меншостей УРСР. Велика увага в ті роки приділялась періодичним виданням. У 1930 р. їх налічувалось лише 14, а в 1931 р. їх кількість зросла вдвічі /1, с.298/. Якщо ж налагодження видавництва зазначених видань було недоцільним з причини малочисельності національної групи, то тама література надходила за замовленням із-за кордону.

Комплектування фондів бібліотек продукцією українських видавництв здійснювалось через бібліотечні колектори, книги мовами національних меншостей тут складали 5% /14, с.25/. Можна районна бібліотека повинна була поповнювати свої фонди цією літературою, виходячи з національного складу населення зони її обслуговування. Особливою вимогою було всебічне вивчення реальних потреб бібліотеки в такій літературі. Проте бібліотеки не завжди дотримувались зазначених вимог. У багатьох з них збірки мовою національних меншостей не відповідали запитам читачів. Так, в Ордницькому районі Київської області на 6318 поляків було лише 84 книги, на 2319 німців - 35 книг, на 1974 євреїв - тільки 20 книг. Центральна бібліотека будівельників з книжковим фондом 16 тис. прим. мала лише 800 книг єврейською мовою в той час, коли 70% читачів складали євреї. Бібліотеки Науково-дослідних Інститутів Польської та Єврейської культур Всеукраїнської Академії наук одержували від Книжкової палати України безкоштовно обов'язковий примірник видань, підібраних за галузями знань, що створювало кращі умови для задоволення національних культурних читачьких потреб.

Основна маса читачів районних, сільських, а також профспілкових бібліотек тільки починали прилучатись до книги, тому в цей час головна увага приділялась масовій роботі. Так, бібліотека фабрики ім.О.М.Горького, де значна група робітників - євреї, організувала два літературних гуртки, на яких за 1934 р. було проведено 38 занять /17 лекцій, 12 літературних бесід, 9 доповідей літгуртківців/, випущено дві літературні сторінки в багатотиражній газеті. В Зельцівській районній бібліотеці на Одещині, що обслуговувала німецький національний район, проводились бесіди, голосні читання, читачькі конференції, випускалась стінгазета, де містились рецензії. До 10-річчя Жовтневої революції Центральна Єврейська державна бібліотека організувала виставку єврейської друкованої продукції СРСР. На нараді про роботу з книгами мовами національних меншостей, проведеної при бібліотечному управлінні Наркомун освіти в 1937 р., підкреслювалось, що всі бібліотеки, організуючи книжкові виставки, можуть включати до них літературу мовами національних меншостей, в стінгазетах передбачити куточок з цих

питань, проводити кілька лекцій мовами національних меншостей тощо /8, с.30/.

Найкрупніші бібліотеки національних меншостей вели активну довідково-бібліографічну, науково-дослідницьку та методичну роботу. Центральна Польська державна бібліотека в 1928 р. видала покажчик "Бібліографія польської радянської літератури, виданої в СРСР за 10 років Радлади /1917-1927 рр./", склала картотеку літератури про Польщу, що була видана в СРСР російською, українською та білоруською мовами за період 1917-1928 рр. Центральна Єврейська державна бібліотека займалась створенням предметного каталога, каталога критики і рецензій, складала рекомендаційний каталог літератури для районних бібліотек та бібліотек трудових шкіл, а також рекомендаційні списки з різних питань. Довідково-бібліографічний відділ надавав консультації з усіх питань єврейської історії, літератури, економіки та ін. У 1937 р. вперше до єдиного для всієї України методико-бібліографічного плану було внесено понад 10 тем з проблем літератури мовами національних меншостей. Поряд з Центральними державними /польською та єврейською/ бібліотеками над цими темами також працювали Харківська державна наукова бібліотека ім.В.Г.Короленка, Вінницька та Одеська обласні бібліотеки/.

У цей період велику увагу надавалось вивченню читачських потреб, складу книжкових фондів. Національний аспект у таких дослідженнях посідав вагоме місце. Під час кількох досліджень, проведених Кабінетом вивчення книги і читача Українського науково-дослідного інституту книгознавства в 1927-1928 рр., вивчався розподіл книг за мовами у фондах бібліотек республіки, склад читачів за національною ознакою. Це сприяло вивченню національно-культурних потреб населення, врахуванню їх особливостей при організації бібліотечного обслуговування.

Слід зазначити, що бібліотечній роботі серед національних меншостей приділялось багато уваги на сторінках таких видань, як "Бібліологічні вісті", "Червоний бібліотекар", "Бібліотека у соціалістичному будівництві" та ін. У 1929 р. Центральна бібліографічна комісія Науково-дослідного інституту Єврейської культури при Всеукраїнській Академії наук видала науковий збірник "*Bibliologische Samlbücher. Band I*", в якому поряд з теоретичними та практичними статтями, присвяченими єврейському книгодрукуванню та бібліотечній справі, містилися і бібліографічні праці.

Особливо гостро на той час постало питання підготовки і використання кадрів. Бібліотекарі повинні були бути не тільки професіоналами, але й володіти відповідною мовою, якою працювала бібліотека. Жоден навчальний заклад того часу не готував бібліотекарів для бібліотек національних меншостей. Така підготовка велась лише на бібліотечних курсах. Так, у 1931 р. Нарком освіти організував трьохмісячні бібліотечні курси при інституті Єврейської пролетарської культури. В 1937 р. такі курси діяли також і при Центральній Єврейській державній бібліотеці. Проте названих закладів було недостатньо. Тому в публікаціях тих років ставилося питання про нагальну потребу в організації національних відділень при бібліотечних навчальних закладах.

Подальший процес формування системи бібліотечного обслуговування національних меншостей був перерваний. З початку 30-х рр. розпочалось "викриття українського націоналізму", а потім єврейського, польського, німецького та ін. У цей час курс було змінено на денационалізацію. Нарком освіти України В.П.Затонський в промові на листопадовому 1933 р. об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК КП/С/У назвав увесь склад інституту Польської культури "від директора до судемейки" ідеями контрреволюційної організації /Ю, с. 7/.

2 лютого 1935 р. вийшла Постанова ЦК КП/б/У "Про видавництво "Укрдержнацменвидав", в якій констатовалось, що видавництво "до останнього часу було надто засмічено антирадянськими елементами /члени УВО і ПОВ, німецькі фашисти, єврейські націоналісти"/ /4, с.216/. В 1938 р. були реорганізовані національні навчальні заклади, як "засмічені ворогами", а в 1939 р. ліквідовані "штучно створені" національні райони. Поступово вся робота серед національних меншостей була згорнута, торкнулось це і бібліотек.

Таким чином, у 20-30-ті рр. формування системи бібліотечного обслуговування національних меншостей в Україні відповідало потребам суспільства, йшло паралельно з розвитком національної самосвідомості народу. Однак у кінці 30-х рр. цей процес був перерваний не тільки стосовно національних меншостей, але й усього українського народу. З цього часу національний аспект у бібліотечній діяльності почав замовчуватись, були ліквідовані не тільки єврейські, польські, але й українські бібліотеки. 20-30-ті рр. у бібліотечному обслуговуванні населення України водночас і яскравий, і трагічний період. У сучасних умовах, коли в національній політиці нашої країни робиться чимало для задоволення культурних, освітніх та інших інтересів національних меншостей, дуже важливим є усвідомлення історичного досвіду тих років.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Из материалов к отчету правительства УССР XII Всеукраинскому Съезду Советов - об издательской деятельности: Не позднее 25 февраля 1931 г. // Книга и книж. дело в УССР. - К., 1986. - С.297-299.
2. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови: 1 серпня 1923 р. // Нац. відносини в Україні у ХХ ст. - К., 1994. - С.106-111.
3. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про комісію в справах національних меншостей при ВУЦВК та її місцеві органи: 22 жовт. 1924 р. // там же. - С.118-120.
4. Постанова ЦК КП/б/У про видавництво "Укрдержнацменвидав" // Там же. - С.216-217.
5. Про стан та перспективи культурного будівництва: Постанова XI Всеукр. З'їзду Рад робітн., селянськ. і червоноарм. де-

путатів від 15 травня 1929 р. // Культурне буд. в УСРР: найважливіші рішення Ком. партії і Рад. уряду 1917-1959 рр. - М., 1959.- Т.І.- С.439-455.

6. Всесоюзная библиотечная перепись: I окт. 1934 г. В 2 т. Т.І.- М.: ЦУНКУ Госплана СССР - В/О "Сопсоргучет", 1936.- 318 с.

7. Там же.- Т.2.- С.240.

8. Гольдфарб. Народа про роботу в нацменкигах // Рад. б-ка.- 1937.- №7.- С.29-30.

9. Доповідна записка Єврейської секції Одеського губернського відділу народної освіти про стан Єврейської академічної бібліотеки ім. Менделєєва Мойхер Сфорім // Нац. відносини в Україні у ХХ ст.- К., 1994.- С.109-111.

10. Затонський В.П. За більшовицьке здійснення ленінської національної політики // Б-ка у соц. буд-ві.-1934.- №1.- С.2-22.

11. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР /1923-1926/ // Бібліол. вісті.- 1927.- №2.- С.24-45.

12. Матеріали до реформи бібліотечної справи на Україні // Там же.- 1928.- №1.- С.86-102.

13. Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді.- К.: Україна, 1991.- 238 с.

14. Раскін А. Покращити якість планового комплектування масових бібліотек // Б-ка у соц. буд-ві.- 1935.- №6.- С.23-42.

15. Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20-30-х рр. // Укр. іст. журн.- 1990.- №1.- С.51-64.